

Łódź, 8 stycznia 2022

dr hab. Ewa Kobyłecka-Piwońska, prof. UŁ
Katedra Filologii Hiszpańskiej
Uniwersytetu Łódzkiego

Recenzja dorobku naukowego dr Joanny Mańkowskiej w związku z postępowaniem w sprawie nadanie stopnia doktora habilitowanego w dziedzinie nauk humanistycznych w dyscyplinie literaturoznawstwo

Sylwetka habilitantki

Pani dr Joanna Mańkowska jest romanistką i hispanistką, specjalizującą się we współczesnym teatrze hiszpańskim oraz w zagadnieniach transformacji i reinterpretacji mitów literackich. Jej dorobek naukowy po uzyskaniu stopnia doktora obejmuje dwie monografie (opublikowaną w oparciu o rozprawę doktorską książkę *El ritual y la ceremonia en la práctica dramática del Teatro del Absurdo en España* oraz rozprawę wskazaną jako główne osiągnięcie naukowe, którą szczegółowo omawiam poniżej), szesnaście rozdziałów w monografiach oraz siedem artykułów w czasopiśmie, z których dwa zostały uwzględnione na liście ministerialnej. Dorobek naukowy habilitantki nie jest więc bardzo obfity, ale jest z pewnością merytorycznie spójny – daje się w nim wyodrębnić dwie ścieżki badawcze, którymi dr Mańkowska konsekwentnie podąża.

Pierwszą z nich wyznacza analizowane w rozprawie doktorskiej zagadnienie teatralizacji rytuałów i ceremonii. Jest ono rozwijane w trzech hiszpańskojęzycznych artykułach przedstawionych mi do oceny, z których dwa koncentrują się na tzw. Nowym Teatrze hiszpańskim, a trzeci ma charakter komparatystyczny – autorka porównuje rozwiązania dramaturgiczne w wybranych dziełach Fernanda Arrabala i Jesús Campos Garcii (artykuł został opublikowany w 2020, więc należy do najnowszego dorobku habilitantki). Zastosowana tu perspektywa porównawcza zbiega się z tą, którą – jak za chwilę zobaczymy – dr Mańkowska stosuje w rozprawie wskazanej jako główne osiągnięcie naukowe, co z kolei zaświadcza o jej konsekwentnym zainteresowaniu problematyką komparatystyki literackiej. Drugi obszar zainteresowań naukowych habilitantki to z kolei współczesne interpretacje mitów literackich, którym habilitantka poświęca – oprócz wspomnianej monografii – pięć z przedstawionych mi do oceny artykułów i rozdziałów. Większość z nich została napisana po hiszpańsku, co uważam

za trafne uzupełnienie polskojęzycznej monografii i dowód na to, że wyniki badań dr Mańkowskiej skierowane są także do hiszpańskojęzycznego odbiorcy. W czterech publikacjach autorka rozwija temat reinterpretacji mitu Don Juana przez pisarzy epok dawniejszych (jak Tirso de Molina, José Zorilla, Molière) oraz współczesnych (Ramón del Valle-Inclán, wspomniany wyżej dramaturg Jesús Campos García oraz Javier Sahuquillo). Jeden tekst naukowy habilitantki zajmuje się natomiast ewolucją innego mitu literackiego – błędnego rycerza, a konkretnie jego transformacją w twórczości hiszpańskiego dramaturga Francisca Nievy. Biorąc pod uwagę fakt, że wielu z wymienionych tu autorów to właśnie dramaturdzy, łatwo dostrzec, że wyodrębnione wyżej obszary badawcze dr Mańkowskiej nie są rozłączne i że jej zainteresowanie mitem było logiczną konsekwencją prowadzonych wcześniej studiów nad dramatyzacją rytuałów, co dowodzi konsekwencji w rozwijaniu zainteresowań naukowych oraz umiejętności dostrzegania nowych perspektyw badawczych w obszarach zdawałoby się dobrze już przez krytykę poznanych. Przykładowo, w zaproponowanej w innym artykule analizie *Regentki* Leopolda Alasa Clarína, dr Mańkowska dowodzi związków tej powieści z romantyczno-sentymentalną wersją mitu o Don Juanie.

Niejako poza tymi dwoma cyklami tematycznie powiązanych publikacji sytuują się dwa przedstawione mi do oceny artykuły, oba dotyczące interpretacji powieści Javiera Mariása, *Serce tak białe* (jeden polsko, drugi hiszpańskojęzyczny). Teksty te, jak pisze dr Mańkowska w autoreferacie, są wynikiem jej naukowej fascynacji tą powieścią, czytana z perspektywy współczesnych studiów nad traumą i pamięcią.

Po uzyskaniu stopnia doktora, dr Mańkowska wzięła udział w dwudziestu jeden konferencjach naukowych, w większości międzynarodowych, na których wygłaszała referaty w języku hiszpańskim lub polskim. Świetnym uzupełnieniem dorobku naukowego habilitantki jest jej wielopłaszczyznowa współpraca z madrycką Królewską Wyższą Szkołą Sztuki Dramatycznej. Habilitantka wygłosiła tam wykład plenarny, przedstawiała wyniki swoich badań naukowych, a także prowadziła wywiady z twórcami i twórczyniami teatru hiszpańskiego.

Życie zawodowe dr Joanny Mańkowskiej związane jest przede wszystkim z SWPS Uniwersytetem Humanistycznospołecznym, gdzie od 2006 prowadzi lub prowadziła zajęcia z kultury, teatru i literatury hiszpańskiej, przekładu literackiego oraz języka hiszpańskiego. Na swoich zajęciach poświęconych analizie tekstu dramatycznego wykorzystuje metody dydaktyczne stosowane w wyżej wspomnianej Królewskiej Wyższej Szkole Sztuki Dramatycznej. Habilitantka była także promotorką dwudziestu pięciu prac licencjackich. Jeśli

chodzi o działalność organizacyjną dr Mańkowskiej, to wypada wymienić koordynację dwóch modułów zajęciowych oraz członkostwo w Komisji Dyscyplinarnej dla Studentów oraz dla Doktorantów. Warto odnotować ponadto, że habilitantka należy do komitetu naukowego czasopisma *Colindancias. Revista de la Red de Hispanistas de Europa Central* (nie jest ono notowane na liście ministerialnej).

Recenzja monografii *Don Juan w XX i XXI wieku lub Zmieniające się oblicza mitycznego uwodziciela* (Wydawnictwo Naukowe SILVA RERUM, Poznań 2021)

Przedstawiona jako osiągnięcie naukowe stanowiące postawę przewodniczącego habilitacyjnego monografia jest bardzo obszerna – liczy blisko 500 stron – i proponuje wszechstronne omówienie figury oraz mitu Don Juana w literaturze europejskiej XX i XXI wieku. Składa się ze Wstępu, Części pierwszej (poświęconej omówieniem kwestii metodologicznych oraz przedstawieniu transformacji, jakim mit Don Juana ulegał do końca XIX wieku), Części drugiej (tutaj autorka koncentruje się już na wiekach XX i XXI, analizując szereg dzieł, w których Don Juan reprezentuje „mit, typ, symbol” [s. 123]), oraz Uwag końcowych i Bibliografii. Część pierwsza monografii jest znacząco krótsza niż druga, co jest zrozumiałe, biorąc pod uwagę fakt, że ma charakter wprowadzający do głównego tematu. Jednocześnie to właśnie Część pierwsza rozprawy, a ściślej, przedstawienie i uzasadnienie wybranej metody badawczej, budzi najwięcej moich zastrzeżeń.

Rozdział pierwszy tej części, zatytułowany „Wprowadzenie do mitu Don Juana”, habilitantka rozpoczyna od omówienia kategorii mitu – bez wątpienia kluczowej dla całej rozprawy, bo to na niej opiera się cała struktura pracy, kolejność i podział treści (klasyczne wersje mitu, potem jego demitologizacja i remitologizacja, a następnie dekonstrukcja). Niestety problematyka ta zostaje omówiona w sposób bardzo pobieżny. Dr Mańkowska wyjaśnia wprawdzie, że „nie jest możliwe, ani nie wydaje się niezbędne, prezentowanie wszystkich istotnych teorii dotyczących mitu, które pojawiły się na przestrzeni dekad” (s. 21), ale przecież chodziłoby raczej o wyczerpujące omówienie i uzasadnienie jednej teorii lub grupy teorii, które znajdują zastosowanie w omawianej problematyce. Zamiast tego otrzymujemy kolaż cytatów z książki Marcina Klika *Teorie mitu* (jeśli pominąć kilka naprawdę zdawkowych odwołań do prac Denisa Rougemonta, Leszka Kołakowskiego, Gérarda Genetta oraz Mircea Eliadego). Autorka przedstawia więc kolejno stanowiska najbardziej znanych badaczy mitu, ale robi to niejako z drugiej ręki, bardzo obszernie cytując monografię Marcina Klika i nie sięgając do

oryginalnych źródeł. W tym kontekście, wydaje mi się zupełnie zbędne przywoływanie w przypisach dolnych tych oryginalnych źródeł, skoro habilitantka powołuje się na nie nieodmiennie poprzez tekst Klika i nie umieszcza ich w ogóle w swojej Bibliografii. Bardzo słusznie postanawia skupić się na zagadnieniach takich jak: konkurencyjne definicje mitu, rozróżnienie mitów etnoreligijnych i literackich, mitów tradycyjnych (greckich, rzymskich, biblijnych) oraz „nowo powstałych”, mitów literackich i zliteraryzowanych oraz problem recepcji, trwałości i możliwych transformacji mitów. Jednak czyni to w sposób chaotyczny: kolejne problematyczne kwestie zostają jedynie zasygnalizowane (najczęściej słowami Marcina Klika), wspomniane, nie poddane krytycznej refleksji habilitantki. W efekcie czytelnik może zapoznać się pokrótce z urywkami różnorodnych stanowisk, nierzadko polemicznych wobec siebie, ale nie z klarowną metodą badawczą przyjętą przez autorkę pracy. Podobną formę przyjmuje zresztą początek rozdziału VI, w którym Don Juan omawiany jest „jako symbol” (s. 422) i w którym habilitantka w wielkim skrócie anonsuje najróżniejsze kwestie, ale nie precyzuje własnej drogi metodologicznej ani przyjętej w dalszych rozważaniach definicji symbolu. Brak klarownej metodologii badawczej ma oczywiście konsekwencje w dalszych częściach pracy. Nieprzedstawienie jednoznacznej definicji podstawowej kategorii badawczej, jaką jest mit, skutkuje brakiem ostrości innych pojęć badawczych, które habilitantka stosuje w swoich analizach.

W drugiej części pracy – którą szerzej omówię poniżej – dr Joanna Mańkowska dzieli współczesne reinterpretacje mitu Don Juana na następujące grupy: teksty, w których dokonuje się demitologizacja i remitologizacja bohatera; teksty, które dekonstruują historię Don Juana; teksty, które są parodią klasycznej wersji tej opowieści; teksty, w których Don Juan występuje jako symbol oraz – ostatnia grupa – teksty, w których mamy do czynienia z donjuanem, typem społecznym. Pierwszym problemem tej kategoryzacji jest, moim zdaniem, brak jasnego rozróżnienia pomiędzy zaczerpniętym od Carmen Becerry pojęciem „demitologizacji/remitologizacji” a pojęciem „dekonstrukcji”. Z jednej strony, autorka deklaruje: „będę mówić o demitologizacji w przypadku, gdy w utworze obserwujemy zanik tych elementów, który zostały wcześniej przedstawione jako decydujące o tym, że historia Don Juana może być postrzegana jako mit (s. 283)”. Odwołuje się tym samym do strukturalnej definicji mitu Don Juana, czyli obecności wszystkich koniecznych inwariantów, tzw. donjunanowskiego scenariusza, omówionego bardzo wyczerpująco i klarownie na ss. 75-81. To ów scenariusz decyduje o tym, czy mamy do czynienia ciągle z *mitem* Don Juana (jak wielokrotnie pisze autorka, np. we Wstępie na s. 16). Faktycznie, w niektórych tekstach

analizowanych jako przykład demitologizacji „znikają prawie wszystkie elementy mitycznego donjuanowskiego scenariusza” (s. 307, odnoście dramatu José Bergamína). Jednak dokładnie takie same „rozmontowanie” struktury zachodzi również w tekstach zakwalifikowanych jako „dekonstruktorskie”. Z kolei „Remitologizacji” ma następować wtedy, gdy do historii zostanie ponownie wprowadzony znany lub nowy „element który sprawi, że historia ta i postać Don Juana mogą osiągnąć wymiar mityczny” (s. 284):

Przypomnijmy, że zgodnie z nią [definicją mitu] charakter mitu miałyby historie i postaci, które w sposób symboliczny, metaforyczny, będą dotyczyć jakiegoś istotnego wymiaru życia współczesnych im odbiorców, mieć charakter uniwersalny i życiowo dla nich istotny, stanowiąc próbę wytłumaczenia zjawisk i sytuacji które ich niepokoją [...]. W przypadku prezentowanych w tym rozdziale utworów remitologizacja nada nowy kierunek donjuanowskiemu mitowi, który stanie się pretekstem do rozważań nad problemem ludzkiej wolności, tożsamości, samotności, zapętlenia w swym życiu, które staje się niczym labirynt bez wyjścia, po którego korytarzach krąży się, powracając niezmiennie do punktu wyjścia, słowem – znakomitą narzędziem do poruszania kwestii egzystencjalnych (s. 284).

Tak szeroko zdefiniowana „remitologizacja” bez wątpienia zachodzi również w tekstach dekonstruktorskich, w których, jak zresztą autorka wielokrotnie podkreśla, po dekonstrukcji „następuje nowa konstrukcja” (s. 331). Mamy w nich z pewnością do czynienia z metaforycznym odniesieniem do istotnych wymiarów życia odbiorców oraz ich problemów egzystencjalnych (jak choćby problem starości) i teksty te są pretekstem do rozważań np. nad problemem ludzkiej samotności. Czy więc kategorie „demitologizacji/remitologizacji” oraz „dekonstrukcji/konstrukcji” są ze sobą tożsame?

Definiując kategorię „dekonstrukcji”, dr Joanna Mańkowska odwołuje się do pojęcia „oczekiwań odbiorcy” : teksty z tej grupy formułują takie wersje mitu o Don Juanie, które właśnie nie mieszczą się w horyzoncie oczekiwań odbiorców. Problem jednak w tym, że pojęcie „horyzontu oczekiwań” ma w literaturoznawstwie długą historię i nie powinno być rozumiane wyłącznie intuicyjnie. W książce brak refleksji nad tym pojęciem (choćby odwołań do jego twórcy, Hansa Roberta Jaussa i jego studium *Historia literatury jako prowokacja dla nauki o literaturze* lub do późniejszej teorii „wspólnoty interpretacyjnej” Stanleya Fisha, sformułowanej w eseju *Czy na tych ćwiczeniach jest tekst?*) oraz nad jego historycznie zmiennym charakterem: „oczekiwania odbiorcy” ulegają bowiem systematycznej modyfikacji. Dr Mańkowska pisze wprawdzie, że „na skutek ich [twórców] działań dekonstrukcji ulegają również nasze oczekiwania jako czytelników spodziewających się w ich wariantach mitycznej opowieści odnaleźć znanego nam Don Juana” (s. 332). Jednak ten porządek wynikania wydaje mi się problematyczny, bo habilitantka włącza do tego rozdziału zarówno powieści z początku XX w. (*Sonata de otoño* Valle-Inclána została opublikowana w 1902), jak i z jego drugiej

połowy (powieść Johna Bergera *G.* to rok 1972) – odbiorcy tych powieści z pewnością nie mieli podobnych „oczekiwań”, nie wspominając już o współczesnych, XXI-wiecznych czytelnikach. Trudno więc zgodzić się z wyłożoną na s. 332 tezą, jakoby recepcja mitu w całości różnych epokach była uzależniona jedynie od znajomości jego popularnej wersji.

Ten sam problem wyłania się przy kategorii „parodii”, która odwołuje się z kolei do teorii intertekstualnych. Czy teksty, które przedstawiają mit Don Juana w krzywym zwierciadle, nie proponują jednocześnie jego demitologizacji i/lub dekonstrukcji? Z pewnością tak, bo sama autorka wspomina o „parodii” w odniesieniu do dzieła *La dernière nuit de Don Juan* Edmonda Rostanda (s. 326) zaklasyfikowanego jako przykład „demitologizacji”. Podobnie nie zostaje jasno wyjaśnione, na jakiej podstawie habilitantka wyodrębnia rozdział poświęcony Don Juanowi „jako symbolowi”, skoro wielokrotnie zwraca uwagę na bliską, immanentną zależność między kategoriami mitu i symbolu (np. ss. 36, 421-422). Tytuł Części drugiej („Różne twarze Don Juana w literaturze europejskiej XX i XXI wieku: mit, typ, symbol”) sugeruje, że są to kategorie rozłączne, ale nie wiemy, na jakiej podstawie dokonuje się tego rozróżnienia.

Reasumując, kategorie badawcze budowane w oparciu o różne teorie – takie jak mitokrytyka, estetyka recepcji czy intertekstualność – jeśli nie zostają poprzedzone rzetelną analizą metodologiczną, nie dostarczają wcale interdyscyplinarnego aparatu poznawczego, a zbioru nieostrych, nachodzących na siebie pojęć. Myślę, że problem niespójnej metodologii powinien zostać wychwycony już na etapie recenzji wydawniczej monografii dr Joanny Mańkowskiej. W tym kontekście uważam za stosowne odnotować, że recenzent wydawniczy książki, dr hab. prof. em. UMFC Krzysztof Lipka jest, wedle informacji zawartych a bazie Ludzie Nauki, specjalistą z zakresu muzykologii i historii sztuki, a habilitację otrzymał w dyscyplinie filozofia.

Przedstawione w Drugiej części monografii interpretacje literackie – będące, jak wyżej odnotowałam, zasadniczą składową rozprawy – budzą znacznie mniej moich zastrzeżeń. Przeciwnie, autorka dowodzi w nich erudycyjnej znajomości dzieł, które tworzą donjuanowski kanon, a pochodzą z różnych epok i tradycji narodowych. W tym właśnie ponadnarodowym ujęciu widzę jeden z głównych atutów tej monografii – wszak większość studiów poświęconych figurze Don Juana koncentruje się na jej znaczeniu w i dla kultury hiszpańskiej. W ostatnich latach opublikowano kilka prac na podobny temat (choćby studium Sary Wright *Tales of Seduction: The Figure of Don Juan in Spanish Culture*, London, Tauris Academic Studies, 2007 lub dostępny w Internecie doktorat Alessi Faiano, *Metamorfosis de un mito. Don*

Juan en las reescrituras españolas contemporáneas, obroniony w 2020 na Uniwersytecie Autonomicznym w Barcelonie), jednak nie mają one wymiaru komparatystycznego. Tymczasem dr Joanna Mańkowska z rozmachem zakresliła swoje pole badawcze, włączając do swoich analiz teksty autorów hiszpańskich (tych jest większość, co zrozumiałe), francuskich (np. Molière'a, Alberta Camusa, Henri-René Lenormanda, Gustava Flauberta, George'a Bataille'a), angielskich (Johna Bergera), szwajcarskich (Maxa Frischa), czeskich (Milana Kunderę), węgierskich (Ferenca Karinthy'ego), rosyjskich (Aleksandra Puszkina i Aleksandra Błoka), austriackich (Georga Trakla), a także ukraińską pisarkę znaną pod pseudonimem Łesia Ukrainka. Powyższe wyliczenie nie jest oczywiście kompletne, bo horyzont badawczy dr Joanny Mańkowskiej jest bardzo szeroki. Do tego, w Uwagach końcowych habilitantka uzupełnia swoje rozważania o perspektywę polską (m.in. teksty Marii Pawlikowskiej-Jasnorzewskiej, Andrzeja Barta, Tadeusza Rittnera). Na marginesie mojej oceny pragnę zwrócić jednak uwagę, że interpretacja porównawcza również zyskałaby na świadomości krytycznej, gdyby autorka poprzedziła ją wprowadzeniem jakiejś metody badań komparatystycznych (choćby klasycznej teorii Claudia Guillena wyłożonej w książce *Entre lo uno y el universo. Introducción a la literatura comparada* z 1985).

Dr Joanna Mańkowska bada stopniową ewolucję mitu, wychodząc od tego, co określa jako jego „model barokowy” i „model romantyczny”. To ostatnie rozróżnienie należy już wprowadzić do klasyki badań donjuanowskich, ale habilitantka traktuje je jedynie jako punkt wyjścia, rodzaj paradygmatu, który XX i XXI-wieczni autorzy konsekwentnie rozmontowują. Z jednej strony, dr Mańkowska z precyzją wychwytuje najmniejsze (ale znaczące) wahania w stosunku do tych paradygmatów, z drugiej natomiast – potrafi odnaleźć i opisać elementy donjuanowskiego scenariusza nawet w tych dziełach, które na pozór ów scenariusz likwidują. Jej uwaga nie koncentruje się więc wyłącznie na figurze głównego bohatera (choć bez wątpienia jemu poświęca najwięcej uwagi): rozdział II w drugiej części książki w całości dotyczy ewolucji innych kluczowych dla mitu postaci, „Zmarłego-komandora” oraz „Grupy kobiet, ofiar”. By więc uchwycić legendę Don Juana w całej jej złożoności, potrzeba spojrzeć nań z perspektywy dynamicznych relacji, jakie łączą głównych bohaterów – i habilitantka czyni to w sposób wielostronny i finezyjny.

Jej ambicją jest nie tylko przedstawienie transformacji w obrębie literackiej struktury mitu – pragnie także skorelować te zmiany ze zmianami zachodzącymi na przestrzeni dziesięcioleci w uniwersum europejskiej kultury. Na podstawie opowieści o Don Juanie, możemy – jak przekonująco argumentuje – wnioskować np. o diagnozowanym przez tzw.

Pokolenie '98 kryzysie kultury hiszpańskiej w końcu XIX wieku. Co więcej, symboliczny potencjał tej postaci jest na tyle duży, że była ona wykorzystywana do obrony stanowisk ideologicznie i etycznie przeciwstawnych. Na początku rozdziału V drugiej części dr Mańkowska zapowiada, że „w większości analizowanych w tym rozdziale dzieł mamy do czynienia nie tylko z inwersją, ale również z subwersją będącą strategią stosowaną przez sztukę zaangażowaną, by dokonać krytyki systemu, ujawniając ukryte mechanizmy kontroli” (s. 369). W tym kontekście dziwić może bardzo zdawkowe wspomnienie o pisarkach, które zaproponowały reinterpretację opowieści o Don Juanie, tak silnie przecież osadzonej w imaginarium kultury patriarchalnej. Wprawdzie na s. 451 autorka pisze, powołując się na Carmen Becerrę, że w drugiej połowie XIX wieku „na interesującą nas tu nową koncepcję, recepcję i interpretację mitu – oprócz nowych stylów życia – w istotny sposób wpłynęła także działalność kobiet-pisarek, które uczyniły z postaci Don Juana narzędzie walki o swe prawa i uznanie w społeczeństwie”, ale kwestii tej następnie w ogóle nie rozwija. Wiek XIX nie wchodzi wprawdzie w zakresły w monografii horyzont badawczy, ale perspektywa feministyczna w badaniach nad mitem Don Juana była – jak wykazują wyżej wspomniane studia Sary Wright i Alessi Faiano – znacząca także w wieku XX.

Reasumując, stwierdzam, że monografia dr Joanny Mańkowskiej bez wątpienia wzbogaci i poszerzy polskie studia literaturoznawcze. Habilitantka wykonała ogromną pracę zbierając materiał badawczy i komentując kolejne stadia w ewolucji wybranego mitu, przybliżając w ten sposób polskiemu czytelnikowi opowieść o Don Juanie, jej możliwości adaptacyjne i konfrontacyjny potencjał. Przedstawione w rozprawie transformacje mitu z pewnością okażą się inspirujące dla polskich badaczy, wzbogacając ich perspektywę o odniesienia do innych kultur europejskich.

Z myślą o kolejnych wydaniach monografii dr Joanny Mańkowskiej oraz mając na uwadze fakt, że autorka przygotowuje już kolejną książkę na podobny temat (informuje o tym w autoreferacie), chciałabym na koniec zwrócić uwagę na kilka niedociągnięć natury edytorskiej. W Bibliografii brakuje dzieł José Martíneza Ruiza (Azorína) oraz Lidii Wiśniewskiej (wspomnianej na str. 23). We Wstępie autorka następująco wyjaśnia zapis imienia głównego bohatera: „zapisu ‘don Juan’ używam w momencie, gdy bohater przestaje być mitycznym Don Juanem, a reprezentuje po prostu pewien typ postaci kojarzący się z mitycznym uwodzicielem; ‘don juan’ czy ‘don juani’ pojawiają się, gdy mam na myśli postaci, które, nie będąc mitycznym bohaterem, nawiązują w jakiś sposób, zazwyczaj na zasadzie jakiegoś odwrócenia czy parodii, do postaci Don Juana” (s. 15). Jednak w końcowych

rozdziałach monografii, poświęconych parodii oraz „typowi społecznemu”, autorka nie realizuje konsekwentnie tych założeń (choćby na str. 455 lub 461). Zważywszy na wyżej wspomniany walor monografii, jakim jest jej ogromny, wielojęzyczny materiał badawczy, warto by pomyśleć o przygotowaniu indeksu nazwisk oraz dzieł.

Przedstawiony mi do oceny dorobek naukowy spełnia wymagania stawiane w przewodzie o nadanie stopnia doktora habilitowanego w zakresie literaturoznawstwa, dlatego wnioskuję o dopuszczenie Pani dr Joanny Mańkowskiej do dalszych etapów postępowania habilitacyjnego.

A handwritten signature in purple ink, appearing to read 'P. Krawiec'.

